

Iratok a bécsi béke vallásügyi cikkelyeinek elő- és utóéletéhez (1606–1608)*

Az alábbiakban közlésre kerülő két irat az 1606. június 23-án a felkelő magyar rendek és Rudolf császár között megkötött bécsi békéhez, valamint annak utóéletéhez szolgáltat érdekes, több szempontból ismeretlen, illetve kevés figyelemre méltatott részletet. Az első irat háttéranyagként szolgálhatott a Szentszék számára, hogy az eseményeket mélyebben megérthessék, és meg tudják tenni a megfelelő ellenlépéseket.¹ A szöveg kulcsfontosságú időszakban született: a Forgách Zsigmond (1565–1621) vezette császári delegációnak hosszú hetek tárgyalásai után sikerült tető alá hozniuk az Illésházy István vezette Bocskai-párti küldöttséggel egy olyan előzetes megegyezést, amelyet a Kassán összegyűlt rendek elé terjeszthettek elfogadás végett. A megegyezést a szöveget kiadó Károlyi Árpád az első bécsi békének nevezte.² Az elnevezés azonban nem gyökeresedett meg a magyar történelmi tudatban, holott a február 9-én megkötött szerződés szövegének túlnyomó része változtatás nélkül került át a június 23-án megkötött bécsi békébe. Ugyanakkor nem véletlen, hogy éppen a legfontosabb, a vallásgyakorlatot rögzítő első artikulus teljesen más megszövegezésben öntötték végső formájába. Az első törvénycikkelyen kívül Rómát érthetően a többi, az egyház és az egyháziak státuszát rögzítő pontok érdekelték, azaz az 5–9. artikulusok, ezért foglalkozik forrásunk éppen ezekkel a törvénycikkelyekkel.

A feljegyzés azért tarthat számot az érdeklődésünkre, mert a legfelsőbb szinten tükrözi a klérus véleményét erről az előzetes megegyezésről, illetve világít rá arra a törekvésre, hogyan próbált a két tárgyaló delegáció olyan kompromisszumot kötni, ami kielégíthette a szemben álló táborok kívánságait. De jelzi azt is, hogy ez tulajdonképpen lehetetlen kísérlet volt, mivel a papságot képviselő Forgách Ferenc (1566–1615) kancellár és nyitrai püspök (Zsigmond testvére) az egyházi rendet érintő cikkelyek esetében az addigi szabályozást akarta érvényben hagyni: viszont várható volt, hogy ebbe a Kassán a szerződéskötésre várakozó rendek, élükön Bocskaival, nem fognak belemenni. Ezzel képviselőjük, Illésházy István is tisztában lehetett. Felvetődik tehát a kérdés, hogy ha a februári egyezség eleve halva született – ami tulajdonképpen csak Mátyás főherceget és körét elégítette ki – és áprilisban újra kellett kezdeni az egész tárgyalássorozatot, akkor mi értelme volt a tárgyalásoknak, pontosabban a szerződés meg-

* Készült az ELKH–PPKE–PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport keretében a TKI támogatásával. A szerző az ELKH–PPKE–PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport tudományos főmunkatársa, az SZTE JGYPK egyetemi docense.

¹ Lásd az 1. sz. iratot.

² MOE XI, 392. Erről legújabban lásd KRUPPA, 2022, 15–19.

szövegezésének? Az egyik lehetséges válasz, hogy az első artikulust leszámítva, ahogyan az imént már utaltam rá, a többi egyházra vonatkozó törvénycikk többé-kevésbé végleges változtatásban került bele már az első, a február 9-i verzióba is. A másik, hogy mindkét fél időt akart nyerni: Mátyásnak és körének mindenképpen fel kellett mutatni valamilyen eredményt a császár és a pápa felé. Ugyanez volt érvényes a másik oldalra, ahol Illésháznak, aki ekkor már javában kövezte a bécsi udvarba visszavezető utat, mindenképpen egyértelmű sikerrel, egy megegyezéssel kellett Kassára érkeznie Bocskaihoz. Ott moshatta kezeit Mátyás irányában, hogy a legfontosabb, a vallásügyi cikkely esetében ő a maga részéről mindent elkövetett, ezzel a felelősséget Bocskaira és a rendekre, és persze a klérusra tolvá. Ugyanezt fordított előjellel el lehetett játszani Bocskaiék felé: ezzel így is nagy kockázatot vállalt, mivel magára vonta a rendek és Bocskai haragját.

Politikai ellenfele, Forgách Ferenc sem volt könnyű helyzetben: az első artikulushoz írt megjegyzése azonban az ő szerepét meglehetősen pejoratívan értékelő Károlyival szemben azt mutatja, hogy átlátta a helyzet nehézségét, és mai kifejezéssel élve elment a falig. Fenntartásai ellenére, tudniillik hogy az „eretnkség” terjedését megakadályozni képtelen törvények érvényben hagyása, azaz a fennálló helyzet konzerválása a protestáns felekezetek további térnyerését fogja szolgálni, végeredményben áldását adta a február 9-i egyezésre. Nem tudni, mit gondolt arról, hogy a Kassán összegyűlt rendeket kielégíti-e az első cikkelyben megszövegezett formula,³ illúziói mindenesetre nem nagyon lehettek. Hasonlóan még Forgáchénál is hajlékonyabb álláspontot tükröznek Giovanni Stefano Ferreri prágai pápai nuncius⁴ megjegyzései.

Károlyi a szöveget, jelentőségét felismerve, az egyezéshez vezető események általa kínált narrációjának alapjává tette meg. Méltán, mivelhogy az az egyházi rend véleményét rögzítette a februári egyezséggel kapcsolatban, a Róma álláspontját képviselő Ferreri nuncius megjegyzéseivel kiegészítve. Jó volna tudni, hogy végül miért nem kapott helyet a Magyar Országgyűlési Emlékek XI. kötetében, amelynek függelékébe a február 9-i egyezés, valamint Mátyás főherceg egyik fő bizalmasának, Melchior Kleslnék két, az egyezséget kimagyarázni igyekvő és Ferreri nunciusnak címzett levele viszont bekerült.⁵

Az már más lapra tartozik, hogy Károlyi, aki a bécsi békében az 1867. évi kiegyezés 17. századi előképét látta, hogy ezt a tézist bizonyítsa, a tárgyalások mögé egy 19. századi pártstruktúrát képzelt el, és ennek érdekében 1605 novemberére antedatálta a valóban hónapokkal később megszületett iratot. Ehhez viszont arra volt szüksége, hogy Forgách kancellárt az általa prekonceptióként feltételezett 19. századi pártstruktúra alapján a lehető legnagyobb mértékben elmarasztalja; ez a megközelítés azonban a szö-

³ A helyzet fonákságára, a fából vaskarika helyzetre egy modern aktuálpolitikai analógiát hoznék. Gondoljunk a Beneš-féle dekrétumokra, amelyeket egyszerre emeltek be a cseh és szlovák alkotmányba, érintetetlennek minősítve azokat, ugyanakkor azt állítva, hogy nincsenek érvényben. Ami jogi képtelenség. Forgách valami hasonlóra hívta fel a figyelmet, amikor az első törvénycikkben szereplő hírhedt XXII. artikulus kapcsán megfogalmazott *tollitur et separatur* formulára célzott.

⁴ Giovanni Stefano Ferreri prágai pápai nuncius (1603–1607).

⁵ MOE XI, 864–872.

veg olvastán nehezen tartható. A kérdéssel a közelmúltban hosszabban is foglalkoztam, ezért részletes ismertetését itt most mellőzöm.⁶

Másik iratunk két évvel később, a Mátyás főherceg királlyá választása és megkoronázása közötti néhány hónapos időszakban, azaz 1608 májusa és novembere között készülhetett. Szerzője és címzettje is ismeretlen. Műfaji szempontból levél, amire a *lettere* szó utal, de talán nem esünk túlzásba, ha inkább a *memorialék*, az emlékiratok – amennyiben gyakorlati értelemben értve valamilyen döntés megkönnyítését segíti elő – közé soroljuk. A megszólítás alapján a címzett világi személynek tűnhet, megjegyzendő azonban, hogy a *Reverendissima* lemaradása a *Vostra Signoria Illustrissima* után nem feltétlenül jelenti, hogy ki kellene zárunk annak a lehetőségét, hogy valamely főpapnak címezték. A levél írója az eseményeket igen jól ismerő, tájékozott személy volt. A jelentést, amint az első mondatból kiderül, a címzett felszólítására írta meg, aki bizonyosan olasz volt, ahogyan talán a szerző is. A címzett nem volt jól tájékozott a történéseket illetően; éppen ezért úgy vélem, hogy fontos, Rómából küldött személy lehetett. Ez leginkább Giovanni Garzia Millino pápai legátusra illik, aki 1608 nyarán érkezett a térségbe, és azért küldték Rómából, hogy a Rudolf császár és Mátyás főherceg közti konfliktust, illetve ez utóbbi királlyá választása és az általa elfogadott, a katolikus egyház érdekeire nézve igen sérelmes koronázás előtti törvények elfogadása miatt kialakult rendkívül kényes politikai helyzetet, amelynek része volt a főherceg elleni eljárás elindítása a Szent Hivatalnál,⁷ tisztázza és közvetítsen a felek között.

Az irat főszereplője Illésházy István, akinek a tevékenységét az ellene indított felség-sértési pertől kezdve, ahogyan a levélíró fogalmaz, az események mozgatórugóinak megértése miatt kellett elkezdenie. És valóban, a szöveget olvasva az az érzésünk támad, hogy az 1605 és 1608 közötti események háttérében végig a lutheránus főúr áll: ezt demonstrálja rokonsági viszonyainak többszöri taglálása. Olyan fontos politikai tényezőként festette tehát le, akinek a személye megkerülhetetlen a politikai rendezésben.

A másik főszereplő, nem meglepő módon, Illésházy talán legnagyobb politikai ellenfele, Forgách Ferenc püspök-kancellár, majd érsek-helytartó. Ez utóbbi levelezése alátámasztja a szövegben lefektetett véleményt.⁸ Ugyanakkor sokatmondó, hogy a levélíró előadása alapján, Illésházyval ellentétben, Forgách már nem nélkülözhetetlen és kötelező része a probléma megoldásának. Ez akkor is igaz, ha az utolsó mondat a főherceg és a bíboros kibékítését ajánlja a címzett figyelmébe. A három leküzdendő nehézség között ugyanis az első Mátyás főherceg megkoronázása és annak a katolikus egyházra és hitre nézve várható súlyos következményei, a második a már említett Illésházy rokonság befolyása, a harmadik pedig a magyar rendek megnövekedett érdekérvényesítő képessége. Mindháromnak a Habsburg Monarchia fennmaradása szempontjából van különös jelentősége: az emlékirat szerzője nem kertel, szerinte igen kevés eszköz áll a rendelkezésre, hogy a leendő király gyengeségét kihasználó eretnekek és a magyar rendek további

⁶ KRUPPA, 2022.

⁷ Erről lásd TUSOR, 2000, 89–105.

⁸ CVH II/9, passim.

térnyerésének gátat szabjanak: ez pedig Mátyásnak és tanácsosainak nyomás alá helyezése. Ennek két útja lehetséges, az egyik a török veszélyre való figyelmeztetés, amin itt azt kell értenünk, hogy a magyarokat és rajtuk keresztül a bécsi udvart a támogatás megvonásával kell megzsarolni, *bisognarebbe metter paura*, azaz megfélemlíteni, ahogyan a szöveg fogalmaz, illetve a buzgó katolikus és vallásügyi szempontból nem kompromittálódott Ferdinánd főherceget, a későbbi II. Ferdinánd császárt kell felléptetni Mátyással szemben. Az eljárás egyébként már Rudolf császár eszköztárában is szerepelt, aki az öröklési rendet felrúgva több jelölt közt Ferdinándot is előtérbe állítva próbálta Mátyás helyett a Habsburg-család valamelyik másik tagját örökösnek kijelölni.

Az iratokat a Vatikáni Apostoli Levéltár Fondo Borghese fondjának két kötete őrzi és mindkettőt felhasználta Károlyi: a III. sorozatban található 51C és az I. sorozatban helyet kapó 641. kötetek speciálisan a Bocskai-felkelés alatt, valamint az utána következő, politikailag igen nyugtalan időszakban keletkezett iratokat tartalmazzák. Az előbbi kötetben néhány kivételtől eltekintve az 1605–1606-ban keletkezetteket találjuk, és Ferreri nuncius küldte be őket. Az ügy fontossága miatt egy kötetbe gyűjtött iratok közül sok publikálásra került a Magyar Országgyűlési Emlékek XI. kötetében, ezeket azonban, leszámítva a nunciushoz és a Szentszékhez köthető néhány iratot, Károlyi Árpád nem innen közli. A másik kötet anyaga, amely a Fondo Borghese I. sorozatában található, alapvetően két részre osztható. A kódex első felében, az előzőhöz hasonlóan, 1604 és 1608 közötti időszakból származnak az iratok, míg a kötet második fele a Giovanni Garzia Millino legátus 1608 nyarán megejtett missziója kapcsán keletkezett dokumentumokat tartalmazza, amit Károlyi, mivel monumentális forráskiadványsorozata az 1606. esztendővel megszakadt, már értelemszerűen nem használhatott fel az országgyűlésekhez. Hagyatékában azonban megtalálhatók ennek a kódexnek az iratairól készült jegyzetei.

A szövegek átírásánál meghagytam az íróik által használt írásmódot, kivéve az olasz *essere* E/3. személyét, ahol az igealakot az összes esetben a ma használt „è” formára javítottam. A törvénycikkek esetében, ahol a szövegezés megegyezett a bécsi béke vonatkozó artikulusának szövegével, a Magyar Törvénytár fordítását használtam, a könnyebb érthetőség végett szó szerint beemelve a regesztába, amit a jegyzetben feltüntettem. Az első artikulust és azokat a részeket, ahol a törvénycikk végleges szövege nem teljesen egyezett a közölt iratével, saját fordításban, illetve saját fordítással kiegészítve közlöm. Forgách és Ferreri megjegyzéseit az eredeti szövegben szögletes zárójellel, a regesztában dőlt betűvel tüntettem fel, és a könnyebb áttekinthetőség végett egy sor kihagyásával elválasztottam az artikulus szövegétől.

Források

1.

Megjegyzések a Habsburg Mátyás főherceg és Bocskai István megbízottai között 1606. február 9-én Bécsben megkötött egyezményhez

1606. február⁹

AAV Fondo Borghese serie III, vol. 51C, fol. 89r–92r. Másolat

1. artikulus. A vallás ügye Magyarországon mindenütt abban az állapotában maradjon, ahogyan a dicső Ferdinánd és Miksa, valamint Magyarország többi boldog emlékezetű igen jámbor királyainak idejében volt.

A legutóbbi 1604. évi törvénykezés alkalmával az országgyűlés berekesztése után és az országlakosok beleegyezése nélkül betoldott cikkelyt azonban függesszék fel és különítsék el.

Forgách megjegyzése: Ez annyit jelent, hogy az eretnekek úgy tekintik majd, hogy szabadon gyakorolhatják a vallásukat.

Az 1604/XXII. artikulus felfüggesztése azt jelenti, hogy az eretnekek ellen hozott korábbi törvényeket is függesszék fel, holott a törvénycikk világosan kimondja, hogy azok érvényben maradnak. Ami már eleve magában rejti az ellentmondást, hogy olyan törvényeket helyeznek hatályon kívül, amelyek amúgy sem akadályozták meg, hogy az eretnekségek szabadon terjedjenek.

Ferreri megjegyzése: Jóllehet nem alkalmazták azokat a törvényeket, ami ugyanakkor nem azt jelenti, hogy nem voltak képesek rá, hanem hogy nem akarták.

A felkelők hivatkozása a kiegészítésben szereplő artikulusra elfedi aényt, hogy öfelsege korábban is hozott törvényt az országlakosok beleegyezése nélkül.

5. artikulus. A kincstartó, vagy bármilyen névvel nevezzék őt akár a királyi jövedelmek beszedőjének, akár felügyelőjének, avagy bármi más néven a többi melléadottakkal együtt Magyarország kormányzásának semmi ágába bele ne elegyedjék, hanem csupán a királyi és koronajövedelmekre ügyeljen. Sőt inkább végzésbe vették, hogy ettől kezdve született magyarokat és világiakat válasszanak, valamint hogy a közadókhoz is adóbeszedőkké vagy adóketőkké az országlakók az eddigi szokás szerint azokat választassák meg, akiket akarnak. Hogy pedig a főtisztelendő egri püspököt a mondott ügyben

⁹ Az iraton, ahogyan a közvetlenül előtte és utána következőkön, nem szerepel dátum. Melchior Klesnek az egyezséggel kapcsolatos, és Károlyi által kiadott levelei a nunciushoz február 11-én és március 11-én születtek (MOE XI, 864–872), logikusnak tűnik ezt az iratot, ahogyan Károlyi is tette, ebbe a periódusba helyezni. A Borghese kódexben az irat után a következő, dátummal ellátott irat június 26-ai, amikor a nuncius beküldte a kassai pontokat. Nem tűnik azonban valószínűnek, hogy ilyen sokáig várt volna az elküldéssel.

számúzni akarják, azt a jog nem engedi, mivel senkit a legkevésbé sem szabad meghallgatás és ítélet nélkül elítélni, hanem ha vannak, akik ellene bűnügyileg eljárni szándékoznak, azt a következő országgyűlésen az ország karai és rendjei előtt a jog alapján és felhasználásával előzetesen tehetik meg és járhatnak el. Ha pedig erre még a gyűlés előtt nem lennének képesek, akkor ez úgy lehetséges, ha legkevésbé sem tagadják meg tőle a védekezés természetes jogát és egyéb jogi eszközöket, ahogyan a követek elérték Bocskainál a főtisztelendő Migazzi kiszabadítását.

Ferreri megjegyzése: Nincs hozzáfűznivalóm, Ferdinánd alapította a Kamarát és helyezett az élére püspököket, akik sosem bizonyultak alkalmas egyházi előjáróknak.

Forgách megjegyzése: Ez a törvénycikk teljes képtelenség. Nem méltányos egy főpapot kizárni világi hivatalából, különösen ha az eretnekek, az ellenségei és a lázadók miatt történik. Abszurd dolog a Tripartitumra hivatkozva érvelni egyháziak világi bíróság elé citálásáról. Szent István törvényei és az Intelmek kimondják ennek tilalmát. Nem elég a védekezés jogát biztosítani, hanem olyan fórumon kell eljárni, ahol a bíró nem ellensége a vádlottnak.

Ferreri megjegyzése: Elfogadhatatlan.

6. artikulus. Hogy a szentséges császári és királyi felség méltóságán és hatalmán semmi csorba ne essék, és belátásától függjön, hogy püspökké azokat válassza, akiket akar. Mindazonáltal a tanácsba másokat, mint azokat, akiknek püspöki egyházaik vagy egyéb püspöki jogaik vannak, ne bocsássonak, és arra, hogy ezek között is azok, akik nemes vérből származva arra alkalmasak, amint eddig, úgy a jövőben is a többiek fölött különös tekintetben részesüljenek. Ő császári és királyi felsége kegyeskedik gondot viselni erre.

Amit a püspökök vármegyei főispánságára nézve részletesen előadnak, hogy az ilyen egyházi személyek világi méltóságokat nem viselhetnek, csak akkor, ha kiváltságot kaptak, és azokat a következő országgyűlésen a karok és rendek előtt bemutatják és igazolják, vagy ha ősi szokás alapján viselik. És mivel ezen cikkely függelékében Modor, Szentgyörgy és Bazin mezővárosokat említik, ezt az egész ügyet őfelsége, valamint az ország karai és rendjei további megfontolás és elhatározása végett a legközelebbi országgyűlésre halasztják.

Forgách megjegyzése: Habár nehezen hihető, hogy egy címzetes püspököt, még ha nem is rendelkezne semmilyen jövedelemmel, ne engednék a nyilvános tanácskozásokon részt venni, mégis igazságtalan dolog, hogy ezt a jogot, amely rangjuknál fogva jár nekik, a jövőben vagyonhoz kössék.

Ferreri megjegyzése: Mivel tanácstagokat különböző jogcímeken választanak, a törvény nyilvánvaló célja az egyházi rend megalázása.

Forgách kiegészítő megjegyzése: A főispáni tisztséget viselő püspökök ügyének a következő országgyűlésre való utalásából az következik, hogy a jövőben bárki, aki birtokot szerez az adott vármegyében, sőt bárki más is, magának követelheti ezt a címet.

Ferreri megjegyzése: Ez sem megengedhető.

7. artikulus. Maradjanak a szentszékek, ha pedig azoknak működésében valamilyen visszaélés történt volna, azokat a legközelebbi országgyűlésen őfelsége és az ország rendjei előtt előterjeszthetik, szabályozhatják és kijavíthatják. Ahol a dézsmákra s az ezek körüli visszaélésekre vonatkozó panaszokat is a király és az országlakók hasonlóképpen rendezni fogják.

Forgách megjegyzése: Egyházi fórumra tartozó visszaélés esetén mindenféle jog szerint is kizárólag az egyházi elöljáróknak van illetékességük eljárni.¹⁰

A tized egyfelől isteni jogon illeti meg az egyházat, másrészt a jog érvényesítése és abból fakadó világi panaszok esetén az egyházi fórum az illetékes. Nem érvényes a hivatkozás, hogy a királyi adomány világi bíróságra tartozik, mert az szabadon és megkötések nélkül történt, különösen igaz ez a Szent István által tett adományokra, aki kifejezetten megtiltotta ezt a fajta eljárást.

Ferreri megjegyzése: A sok törvénytelen foglalás miatt ennél a cikkelynél nagy nehézségek fognak adódni.

8. artikulus. Ahogy a küldöttek nem engednek a korponai cikkelyekből, úgy ragaszkodik szentséges császári és királyi felsége is a jogaihoz. Az adománylevelek záradékait és az ezek körül történt visszaélésekre vonatkozó panaszokat is a király és az országlakók hasonlóképpen rendezni fogják.

Forgách megjegyzése: A záradékot a császár azért találta ki, hogy visszatartsa az eretnekeket, különben is az adományozó olyan feltételeket szab, amilyent csak akar.

Ferreri megjegyzése: Ezt át kellene fogalmazni.

9. artikulus. Azok, akiket a magyarok maguk közé fogadtak, a született magyarok tisztsegeit is valláskülönbség nélkül, ahogyan a szentséges császári felség más országaiban is teszik, betölthetik.

Ferreri megjegyzése: Ez a vallásra nézve legsérelmesebb artikulus még a bécsi tanácsosok figyelmét is elkerülte. A főherceg annyit fáradozott azon, hogy az első artikulus élét elvegye, hogy ennek az eredménye az eretnekek törekvéseinek nyílt támogatása, következménye pedig a lelkiismereti szabadság lett, ami a császárból bábót csinál, aki kénytelen lesz elfogadni az eretnekek minden kívánságát.

Az egyházi birtokokra vonatkozó résszel nem törődnek, ezért rögtön az országgyűlés után [meg kell változtatni], de nem lesz könnyű.

Forgách megjegyzése: Ellenségeink attól tartanak, nehogy az első artikulust a katolikus vallás érdekében használják fel, ezért hogy ezt kizárják és a lelkiismeret szabadságát biztosítsák, belefoglaltatták, hogy valláskülönbség nélkül lehessen rangokat és méltóságokat elnyerni. Ami arra kényszeríti a császárt, hogy ne csupán a lelkiismereti szabadságot

¹⁰ Ferreri közbeszúrt megjegyzése: Ez elfogadhatatlan.

engedélyezze, hanem hogy ezeket a tisztségeket eretnekek nyerjék el, holott a törvény szigorúan tiltja az eretnekséget. Azzal, hogy a császár felesküdt ezekre a törvényekre, felrúgta a régi törvényeket, sőt megsértette koronázási esküjét. A magyarok pedig, akik arra hivatkoztak, hogy azért lázadtak fel, mert a császár megsértette a törvényeket, most éppen erre kényszerítik az uralkodót, miközben saját esküjüket is megszegik. Az eretnekeknek elzálogosított egyházi birtokokat azért nem említik, mert ígéret van rá, hogy azokat hamarosan visszaszolgáltatják, ezért csupán annyit jegyzek meg, hogy az egyházi birtokok elzálogosításával ki akarják irtani a katolikus vallást, ezért minél hamarabb vissza kell szerezniük azokat.

Articulus primus

Religionis negotium ubique in Hungaria in eo statu relinquitur, quo tempore divorum quondam Ferdinandi et Maximiliani aliorumque piissimorum regum Hungariae foelicissimae recordationis fuit.

Articulus vero postremus constitutionibus anni 1604¹¹ extra dietam et non accedente consensu regnicolarum adiectus per suam maiestatem a reliquis articulis separatur et tollitur.¹²

[Forgách Ferenc] Ad primum articulum respondendi

Relinquere religionem in eo statu, in quo haereses impune grassatae sunt, nihil aliud est quam unicuique quid velit credendi licentiam dare, atque ita in effectum hic articulus libertatem conscientiae concedit.

Additio ad articulum nempe quod decretum 1604. tollatur, declarat superiorem articulum, nam tollere legem, qua leges antiquae contra haereses confirmabantur, perinde est ac tollere ipsas leges. Nec obstat, si dicatur, quod in superiori articulo expresse dicitur, in eo statu maneat; ergo et leges illaesa manent. Nam implicat contradictionem relinquere in eo statu religionem, quo haereses sine ulla punitione grassatae sunt, et haereticos punire, quemadmodum leges ipsae mandabant.

[Giovanni Stefano Ferreri] Se bene li re non hanno essequiti le leggi ciò non è stato perche non habbiano potuto ma perche non hanno voluto onde si può alla fin tollerare perche realmente^a salva le nostre leggi.

L'additione poi vien coperta dalla causa per la quale si leva ma bene ne vien^b pregiudizio a sua maestà perche è stata solita far molte volte decreti contro il consenso delli regnicoli.

¹¹ Az 1604. évi XXII. artikulusról van szó, amelyet utólag csatoltak a törvényekhez. A Bocskai-felkelés propagandája által említett okok közül ez volt az egyik, amelyet a rendek okként jelöltek meg. A kérdés történetét részletesen lásd KÁROLYI, 1930, 154–226.

¹² MOE XI, 624–625, 644–645, 753, 852, 872, a kérdés történetéhez legújabban lásd KRUPPA, 2022, 21–23.

Articulus quintus.

Thesaurarius sive hic perceptor proventuum regionum sive praefectus, aut quovis tandem alio nomine appelletur, cum aliis sibi adiunctis, in nullam partem gubernationis regni sese immisceant sed regios et coronae proventus solum curent. Quinimo, ut deinceps Hungari semper et seculares eligantur, conclusum est. Sicut etiam ad contributiones publicas regnicolae admodum antea consuetum, perceptores seu dicatores quos volunt habere et eligere poterunt.¹³

Quod autem reverendissimum episcopum Agriensem¹⁴ in dicta causa in exilium mitti postulant, id iuris ratio non dictat, cum nemo inauditus et non convictus condemnari multo minus plecti debeat, sed si qui sunt, qui contra eum criminaliter procedere existimant, id in futura dieta liceat illis iuris ordine servato et citatione praevia coram statibus et ordinibus regni facere et prosequi, si ante dietam componi non possent, ita tamen, ut et illi defensionis suae, quae iuris naturalis sunt, aliaque adminicula iuris minime denegentur; de liberatione autem reverendissimi episcopi Micatii nuntii¹⁵ se propterea apud Bochkai diligentem operam navaturos obtulerunt.¹⁶

[Giovanni Stefano Ferreri] Articulus quintus. Non ho detto cosa alcuna a questo articolo perche solamente Ferdinando institui la camera e fece presidenti un vescovo e in atto pratico si vedeva che tal vescovo mai era buon vescovo.

[Forgách Ferenc] Hunc articulum sine animi horrore legere non possum, cum tot absurda contineat. P.^o enim indignum est, quod episcopi persona et per consequens exempta a foro seculari iudicetur a laicis. 2.º Ab haereticis 3.º A suis inimicis, 4.º A rebellibus 5.º In loco ubi omnia strepitu et clamore peragentur, in quo rationibus aut defensionibus allegandis ullus locus non erit, neque dici potest tot absurda posse tegi uno tripartito decreto, quo statuitur, ut nonnullis in casibus personae ecclesiasticae possent a secularibus etiam condemnari. Nam decretum huiusmodi cum sit contra omnem divinam humanam legem promulgatum, servari non potest, sed illius loco servari debet constitutio Stephanis¹⁷ primi capite 3.º, qui primus catholicam religionem et episcopos in Hungariam induxit, is enim filio suo praecipit, ne ullo modo pateretur episcopos trahi ad forum secularem, sed si in aliquo peccarent, eos per fraternam

¹³ MT 1526–1608, 962, 963.

¹⁴ Szuhay István váci (1594–1598), majd egri püspök (1598–1606), 1598-tól haláláig a Magyar Kamara elnöke, akit a korponai, majd a kassai országgyűlés is száműzésre ítélte.

¹⁵ Lásd MOE XI, 853–854. Migazzi Miklós váradi püspök (1598–1613), a Szepesi Kamara elnöke (1600–1604). Részt vett a felső-magyarországi templomfoglalásokban. Bocskai katonáinak fogságába esett. Szabadulása után Lengyelországba ment. A bécsi béke Szuhayval együtt száműzésre ítélte. MT 1526–1608, 963 (V/2. tc.).

¹⁶ A két főpap elleni eljárás ugyanakkor felvetette az egyháziak feletti világi bíráskodás problémáját is. Forgáchnak a nunciust követő érvelése erre utal. Egyik legnagyobb és legélesebb vitája a rendekkel, élükön Illésházyval éppen a világi bíróságok kompetenciájának körét, nevezetesen az egyházi bírói fórum, a szentszék feletti joghatóság kiterjesztését érintette. Erről legutóbb több levelében lásd CVH II/9, n. 15–16, 17B–18, 22.

¹⁷ MT 1000–1526, 8–11.

correctionem emandarent, et si fraterna correctio non proderet, ecclesiae diceret. Minus dici potest eadem absurda tolli, ex eo quod deffensiones ipsi episcopo reserventur, quia non satis est deffensiones reservare, sed oportet eas reservare coram iudice competente et qui non sit reo inimicus.

[Giovanni Stefano Ferreri] Questo non si può tollerare.

Articulus 6.

Ne sacrae caesareae maiestatis authoritati et potestati quippiam derogetur in eius arbitrio relinquitur episcopos quos voluerit eligere. Ne tamen in consilium alii, quam qui episcopales suas ecclesias, vel alia iura possessionaria habent, admittantur, et inter hos quidem ut eorum, qui ex nobili prosapia oriundi habiles sunt, condigna ratio prae ceteris, sicut antea ita etiam imposterum observetur, sua maiestas caesarea regiaque curabit.

Quae vero de episcopis comitibus comitatum in particulari recensentur, quod huiusmodi personae ecclesiasticae seculares dignitates habere non possint¹⁸ ideo restringitur, nisi privilegia sua propterea habeant, et illa in proxima dieta statibus et ordinibus regni prodixerint, et docuerint, aut ab immemorabili tempore in usu horum fuerint. Et quia cum appendice in hoc articulo oppidorum Modor, Sancti Georgii et Bozini¹⁹ mentio fit pro ulteriori deliberatione et resolutione suae maiestatis caesareae regiaeque ac statuum et ordinum regni ad proximam futuram dietam horum totum negotium reiicitur.²⁰

[Forgách Ferenc] Ad 6.um articulum respondendi

Quamvis etiam hic articulus permissio difficulter accidere possit, ut ullus sit umquam in Hungaria titularis episcopus, qui in publica consilia non admittatur, cum vix credibile sit quemquam fore adeo pauperem ut nullam penitus possessionem stabilem habeat, tamen aequitas non patitur, ut facultatem interveniendi publicis consiliis, quam hactenus episcopi virtute suarum episcopatum dignitatem habuerint, eandem imposterum virtute suarum possessionum habeant.

[Giovanni Stefano Ferreri] Seranno consiglieri in sostanza ma con diverso titolo dal che si conosce che gl'avversarii hanno premuto nel levar l'honore all'ordine ecclesiastico.

[Forgách Ferenc] Additio ad 6.um articulum. Quod episcopi, qui sunt comites comitatum etiam teneantur in proxime futura dieta vel privilegia quibus facti sunt comites ostendere vel se in eorundem comitatum possessione vel quasi ab immemorabili tempore fuisse monstare, habet magnum gravamen, ubi enim legitur, ut qui in pacifica possessione vel quasi alicuius rei dignitatis sit, is compellatur titulum suae possessionis ostendere, imo si quis alius praetendit se esse dominum, vel quasi eiusdem rei, is tenetur ostendere rem illam pertinere ad se.

[Giovanni Stefano Ferreri] Ne anche questo si deve permettere.

¹⁸ Idáig lásd MT 1526–1608, 963–965.

¹⁹ Modor (Moder, Modra, SK), Pozsonyszentgyörgy (Sankt Georgen, Svätý Jur, SK), Bazin (Böding, Pezinok, SK).

²⁰ MOE XI, 854.

Articulus 7.

Maneant sedes spirituales, si tamen in iisdem aliqui abusus inolevisent, poterunt illi in proxime futura dieta coram sua maiestate caesarea regiaqua et statibus regni proponi, limitari, et emendari. Ubi similiter querelas de decimis et earum abusibus rex et regnicoli componant.²¹

[Forgách Ferenc] Ad 7um articulum respondendi

Si in foro ecclesiastico sunt aliqui abusus, aequum est eos tolli, sed hoc fieri debet per superiores ecclesiasticos cum hic tractetur de rebus mere spiritualibus, quarum iudicium et discussionem solis viris ecclesiasticis non modo canonice, sed etiam imperiales atque omnes aliae saeculares^d leges sine ulla exceptione, semper attribuerunt, testis ipsemet Stephanus rex dum de iudicio episcoporum cap. 2^o²² agit ubi dicit secundum canonum auctoritatem res ecclesiasticas tractandas esse. Questo non si può tollerare.

Quod autem attinet ad decimas, duo perspicua sunt circa illas, unum est, quod de iure divino debentur, alterum quod iuris divini interpretatio ad forum ecclesiasticum pertinet. Quare illud quoque perspicuum est decimarum querelas et abusus, si quae forte irrupserunt, non a dieta personarum secularium, sed a viris ecclesiasticis cognosci et componi oportere. Nec obstat dicere bona ecclesiastica a rege ecclesiae donata fuisse cum hac conditione, ut foro seculari^e subiacerent. Quia nisi hoc prolatum fuerit evidenter per ipsius donationis instrumenta, contrarium omnino teneri oportet. Primo, quia donationes regiae omnes censentur factae libere et sine ullo gravamine vel reservatione. 2° quia rex Stephanus qui tales donationales fecit fuit sanctissimus, et ita nullo modo credendum est donationem ab eo ecclesiae factam fuisse cum tali onere.

3.º quia constat eundem regem inter cetera, de quibus filium suum sanctissimum admonuit, unum fuisse, ut personas ecclesiasticas benigne exciperet et eos ad iudicium secularem nunquam trahi permetteret.

[Giovanni Stefano Ferreri] In questo ci seranno molti difficoltà perche hanno preso possesso gli'abusi.

Articulus octavus

Sicuti alegati huic suo articulo Corponensi inhaerent, ita sacra maiestas caesarea regiaque suis quoque iuribus insistit. Quoad clausulas donationales de quibus hic articulus mentionem facit fiant donationes iuxta decreta regni et more antiquitus solito.²³

²¹ MOE XI, 854, illetve MT 1526–1608, 964, 965.

²² MT 1000–1526, 6–9.

²³ MOE XI, 854, MT 1526–1608, 964, 965. Ez az artikus a bécsi békében egyértelműen a jezsuitákat nevezi meg, de világos, hogy ez esetben is róluk van szó. MT 1526–1608, 964, 965. Az utalás elsősorban a turóci prépostság 1586 óta húzódó ügyére vonatkozik, az akkor tett uralkodói adományt ugyanis a rendek csak fenntartásokkal fogadták el, és ezt többször is törvénybe iktatták.

[Forgách Ferenc] Ad octavum articulum respondendi.

Clausulae donationum inventae sunt a praefata sacra caesarea maiestate, ut haeresibus occurratur atque ita retineri debent, praesertim cum omnibus donator possit donare cum illa conditione, quae illi placeat.²⁴

[Giovanni Stefano Ferreri] Questo si dovrebbe riformare.

Articulus 9. Hi, qui in Hungaros recepti sunt pro receptis habeantur, in collatione vero officiorum nativorum Hungarorum absque ullo religionis discrimine potissima ratio habeatur, sicut etiam in aliis suis regnis sua maiestas caesarea regiaque facit.²⁵

[Giovanni Stefano Ferreri] Questo articolo è il più pregiudiziale che sia alla religione e questi ministri ne quelli di Vienna l'hanno mai avertito. Che importava che l'arciduca faticasse tanto in cambiar tante forme del primo articolo de religione per farlo ambiguo se poi questo suppone apertamente li heretici e per conseguenza la libertà di coscienza dal che ne nasci che l'imperatore diventa provisor che havendo giurati la osservanza delle leggi et puniendo quelle li heretici subito che l'imperatore si obliga ricevere alli honori ciascuno.

Sine ullo religionis discrimine supponit^f plures religiones contra leges.

Questo particolare de beni ecclesiastici non é in consideratione appresso questi signori come che subito in dieta si trovará il modo ma io non lo credo così facile.²⁶

[Forgách Ferenc] Ad articulum nonum respondendi

Dubitarunt adversarii, ne articulus primus, in quo de religione agitur, nonnullam fortasse interpretationem in favorem religionis recipere posset, atque ideo, ut omnem penitus ambiguitatem tollerent, et ut per eundem primum articulum libertatem conscientiae concedi perspicue ostenderent, hanc articulum, in quo haereses aperte supponuntur, addendum curarunt, et in omnes sine ullo religionis discrimine ad officia et dignitates admitti ad idque sua caesarea maiestate se expresse obligare est multo plus quam libertatem conscientiae concedere, nam qui libertatem conscientiae permittit, non propterea se ad recipiendos haereticos ad honores et dignitates adstringit. In quo illud quoque observandum est, quod cum ex legum Hungaricarum praescripti haeretici omnes non modo ad dignitates et honores non admittantur, sed puniantur, atque adeo e regno eiiciantur. Cumque sua caesarea maiestas iureiurando promiserit se leges Hungaricas conservaturum et defensurum, hoc articulo admissio non modo leges illae omnes evertuntur, sed etiam imperator ipse sacratissime iusiurandum suum perfringit, atque adeo Hungari ipsi dum nobis persuadere nituntur se ideo rebellasse, quod Hungariae

²⁴ Utalás arra, hogy az adományozandó birtokok felekezeti viszonyait nem szabad megváltoztatni. Ez egyértelműen a katolikus felekezet védelmét szolgálta, megakadályozva, hogy az adományozott a kegyúri joggal élve megváltoztassa a felekezeti viszonyokat.

²⁵ MOE XI, 854–855, illetve jelentősen eltérő szövegezéssel: MT 1526–1608, 964–967.

²⁶ Nem világos, mire gondol a nuncius, de valószínűleg arra, hogy a protestánsok a hivatalokat fogják felhasználni arra, hogy érvényt szerezzenek a katolikusok kárára a szabad vallásgyakorlatnak. Ezt lásd egy példán: KRUPPA, 2018, 53–63.

leges a sacra caesarea maiestate non conservabantur, nunc eandem caesaream maiestatem non modo ad ipsas leges perfringendas, sed etiam ad suum ipsum iusiurandum violandum impellere contendunt. Ecclesiasticorum bonorum haereticis oppignuratorum nullam mentionem facio, cum promissum fuerit futurum, ut ea brevi luantur, et ecclesiis, quarum sunt, restituantur, hoc solum dicam quemadmodum haeretici huiusmodi bonis oppignorandis omnem catholicam religionem se effunditus eversuros sperarunt, ita nobis non negligentes laborandam esse, ut quamprimum liberentur.²⁷

^a Lehúzza: real ^b Lehúzza: Ad quintum articulum ^c Lehúzza: dici ^d Lehúzza: sing ^e Lehúzza: sing ^f Lehúzza: divertat

2.

Giovanni Marzio Millino pápai legátus (?) levele ismeretlen személynek

1608 nyara?

AAV Fondo Borghese serie I, vol. 641, fol. 334v–345v. Másolat

Úgy ítélte meg, hogy az elmúlt időszakban Magyarországon történtek elmondásához időben vissza kell menni a Bocskai-féle zavargásokig. Amikor Illésházy István értesült az ellene hozott ítéletről, barátai segítségével elmenekült Bécsből. Állítólag 300 ezer tallért vitt Lengyelországba 300 puskás kíséretében. Miközben titokban kapcsolatot tartott a Bocskai-felkeléssel és a törökkel, és miután Belgioioso csapatait szétverték, visszatért Magyarországra, ahol Alsó-Magyarország kormányzójává választották, és nemcsak hogy visszakapta összes birtokát, hanem Győr és Komárom kivételével az egész országrész az uralma alá került. Tartva azonban a háború fordulataitól, befolyásos rokonai segítségével rávette Bocskait, hogy bocsátkozzon tárgyalásokba. Már ekkor a koronával biztatta Mátyás főherceget. Az egyezséget három fordulóban tárgyalták újra. Az első alkalommal a vallásgyakorlattal kapcsolatban csupán annyi szerepelt, hogy maradjon abban az állapotában, ahogyan Ferdinánd és Miksa királyok idejében volt: ebbe beleegyeztek a főpapok, köztük az esztergomi érsek is. Nem tetszett viszont a magyar uraknak, akik mindenáron arra törekedtek, hogy nevesítsék a lutheránus, kálvinista és katolikus felekezeteket. Végül ezt elfogadták, azonban az artikulusba belefoglalták a „katolikus vallás sérelme nélkül” formulát. Ami ugyan nem tetszett a magyaroknak, de Mátyás főhercegnek végül sikerült kellő biztosítékokat adnia, hogy ez nem fogja sérteni a többi felekezet szabadságát. A főpapok tiltakozásul nem írták alá, és a pápához fordultak. De ez csupán az egyik olyan cikkely volt, amelybe az egyháziak semmi szín alatt nem akartak beleegyezni. Az egész háttérben az állt, hogy a magyarok nem bíztak meg a császárral, ezért azt követelték, hogy a törvények betartására a morva és az osztrák rendek adjanak garanciát, akik erre ígéretet tettek. Cserébe megígérték, hogy a magyarok nem fogják őket háborgatni. Bocskai küldöttei írásos biztosítékot nyújtottak

²⁷ Erről lásd CVH II/9, n. 17B, 31, 37, illetve KÁROLYI, 1930, 281.

be, és azt kívánták, hogy a békét írja alá az összes főpap, különösen Forgách, mivel elterjedt a híre, hogy az egyháziak a vallásügyi cikkelynek csak azt a változatát szavazták meg, amely a vallás helyzetét a Ferdinánd és Miksa királyok korabeli törvények alapján szabályozta. A felek végül Bécsben megegyeztek, Illésházy megígérte, hogy az egyezség pontjait elfogja fogadtatni Bocskaival, aki azonban nem írta alá, hanem rögtön összehívott egy országgyűlést Kassára – bár már ekkor halálosan beteg volt –, ahol nemcsak ezt a két pontot, hanem az egész kapitulációt elutasították. Bocskai ekkor már annyira gyenge volt, hogy még az országgyűlés végzéseit sem volt képes aláírni. Nem sokkal később meghalt, halála után erdélyi fejedelemmé választottak egy magyar főurat, akinek a császár uralma alatt álló országrészben óriási birtokai voltak.

Illésházy nagyon megijedt, részben mivel a történetek nagyon sértették a császárt, ami neki is bajt okozhatott, részben mert pere idején ítélet nélkül felakasztatott egy katolikus nemesembert, aki mikor a császár beidéztette Illésházyt, a királyi személynöki tisztet töltötte be. Még azt is megtagadták tőle, hogy kivégzése előtt meggyónjon. Ezért hogy mentse magát, a már korábban elkezdett cselszövéshez folyamodott. Először is a korábban tervezettek szerint a Pozsonyba meghirdetett diétát megghiúsították, amelyet úgy értek el, hogy a proposíciókat Bécsben tartották, és csak akkor küldték fel Prágába, amikor az országgyűlés már a végéhez közeledett. A rendek hétheti várakozás után a császárt vádolva elégedetlenül fel is oszlottak. Rögtön ezután Illésházy, ahogyan később bevallotta, titokban tárgyalni kezdett a hajdúkkal, hogy azok lázadjanak fel. Mátyás főherceg pedig azzal az ürüggyel, hogy le akarja csendesíteni a hajdúkat, Rudolf császár engedélye nélkül országgyűlést hívott össze, Forgách bíborost pedig, hogy a maga oldalára vonja, Bécsbe hívatta. Aki azonban a szemére vetette, hogy túlságosan nagy engedményeket tett az eretnekeknek.

A bíboros levelet írt a császárnak, amelyben beszámolt a történetekről, mellékelve a főherceg egy pecsétes levelét, amelyben az összehívta az országgyűlést. Innen ered Mátyás főherceg és Forgách bíboros viszálya, akit ettől kezdve nem avattak be semmibe, és aki a levélben kinyilvánította a hűségét a császár iránt.

Amikor a főherceg Pozsonyba érkezett, Forgách hiába próbált találkozni vele, az udvarmester elhárította, mondván, hogy kérje írásban, hogy ura bíborosi rangjának méltó módon fogadhassa. Forgách azonban méltatlankodva otthon maradt. Másnap nagy ünnepélyességgel ment az audienciára, a főherceg azonban nem a szokásos módon fogadta, nem ment elébe, és az előszobában várakoztatta. A következő napon Illésházy kinyilvánította, hogy nem ismeri el helytartónak a bíborost, és a szokásoknak megfelelően nem keresi fel a palotájában mint helytartót, hanem csak mint prímást. A rendek pedig egy fogadóban, majd a pozsonyi prépost házában gyűltek össze. A főherceg elküldte a rendeknek a proposíciókat, többek közt a hajdúk ügyében. A pontokról napokig tárgyaltak, majd néhányan előterjesztették a trónöröklés ügyét, a rendek azonban erről nem akartak tárgyalni. Végül sokszori kérés után megjelent a gyűlésen a bíboros is, és elegáns beszédet tartott, amelynek hatására egyetértettek, hogy nem tesznek semmit a hajdúk ellen a császár tudta nélkül és küldöttséget menesztettek az udvarba. Közben nagy titokban elküldte a titkárát Rudolffhoz, aki mindenről részletesen beszámolt, figyelmeztetve, hogy meg fogják fosztani a magyar és a többi trónjától, ha nem vigyáz.

Forgách betegsége miatt a továbbiakban nem tudott megjelenni az országgyűlésen, ahol a főherceg részvételével döntést hoztak az osztrák és morva rendekkel kötendő ligáról, hogy a végsőkéig védelmezni fogják a bécsi békét. Ezt a bíboros nem volt hajlandó aláírni, akit azzal is megfenyegettek, hogy kiűzik az országból. Nem beszél sem erről, sem Mátyás királlyá választásáról, sem a császár trónfosztásáról. Úgy véli, hogy minderről csupán Illésházy, illetve a főherceg és bizalmasai tudtak. A császár írt Forgáchnak, arra utasítva, hogy hívja össze a bárókat és a főbb méltóságokat, és hogy a levelet a rendek előtt nyissa ki. Ebben főbenjáró bűnként tiltotta meg a Pozsonyban megkötött ligát.

Mátyás főherceg, miután értesült erről, rögtön írt a vármegyéknek, hogy ne engedelmességedjenek, és a közbéke megzavarójának minősítette a bíborost, aki hasztalan tiltakozott emiatt Bécsben. Erdélyben a kálvinista Báthory Gábor lett a fejedelem.

Magyarországon a prelátusok a katolikus vallást illetően három fő nehézséget jelöltek meg, amelyek a jövőben súlyos gondokat fognak okozni. 1. A főherceg a koronát az eretnek segítségével nyerte el, ezért le van kötelezve nekik. 2. Legbizalmasabb tanácsosai Illésházy rokonai, akik tőle függenek, mivel gazdag és nincs örököse. 3. A magyarok tudják, hogy a főherceg gyenge. Nehezen hihető, hogy szép szóval, fenyegetés nélkül el lehetne érni valamit. Rá kellene ijeszteni a főhercegre és tanácsosaira, hogy a török miatt ne bízzanak annyira a magyarokban, hanem inkább a Szentszékekben, illetve hogy ha a főherceg a császári trónt akarja, ezek a lépések éppen nem szolgálják az ügyét. Emellett hasznos lenne, ha Ferdinánd főherceg, aki a horvát határokat irányítja, bár ez a magyar korona alá tartozik, megjelenne a koronázás alkalmával Pozsonyban. Végül nagyon hasznos lenne, ha emlékeztetné Mátyást, hogy adja meg a rangjának kijáró tiszteletet Forgách bíborosnak, és hogy erre utasítsa tanácsosait is.

Lettera del [...] ²⁸

Illustrissimo signor mio colendissimo

Havendomi commandato Vostra Signoria Illustrissima ch'io gli dia qualche raguaglio delli negotii passati in Ungaria gli anni passati m'è parso b[ene] di cominciare dal principio de i rumori di Borshai. ²⁹

Essendo scoperto nell'anno 1605 ch'il Stefano Illieschazi ³⁰ non solamente havessi sparlato e minacciato con parole a sua maestá cesarea ma di piu scritte anchefu da sua maestá citato conforme alle leggi del paese, e doppo molti contrasti parte a Posonia, ³¹ parte anco a Praga quando si doveva dare la sentenza contro di lui a Vienna la mattina

²⁸ Eredetiben is hiányzik.

²⁹ A Bocskai-felkelés eseménytörténetéhez máig alapvető NAGY, 1961. A felkelés török kapcsolatairól lásd még PAPP, 2014.

³⁰ Illésházy István nádor (1608–1609), felső-magyarországi lutheránus főúr, meghatározó szerepet játszott a bécsi béke megkötésében, illetve Mátyás főherceg magyar királlyá választásában.

³¹ Pozsony (Pressburg, ma: Bratislava, SK).

medesima avvertilo da suoi amici se ne fuggi da Vienna, et essendo arrivati in Ungaria messe su gli carri li suoi denari li quali dicono passavano 300 mila tallari, e con guardia di 300 archibugieri se ritirò in Polonia.³² In questo m[ent]re [?] per le pratiche segrete si messe su la sollevatione di Borshai,³³ e l'accordo con il Turco, e rotto l'essercito del conte Belgiosa,³⁴ in Ungaria e alta Illieshazi [!] si ritirò in Ungaria, e fu fatto dal Borshai governatore di tutta l'Ungaria Inferiore, e non solamente ripiglio tutti li suoi castelli ma s'impadroni di tutta l'Ungaria Inferiore fuora di Chiaverino e Comaron.³⁵

Ma perche vedeva li pericoli detto Illieshazi, e per assicurare il suo dominio, il quale tutto è non troppo discosto da Vienna, et in occasione di guerra doveva prima d'altri esser ruinato, e veniva anco spinto dalli suoi cognati li quali erano appresso l'arciduca fece tanto ch'il Bocskai insieme con gli Ungheri entrasse in trattato d'accordo.

Essi ha d'avvertire che esso Illieshazi poteva far ciò meglio che nessun altro per le medesime cagioni, per le quali hoggi di ancor egli è potente appresso sua altezza cioè per le parentele con li signori principali della corte imperiale. Imperò che la moglie dell'Illieshazi e sorella carnale della signor Canin,³⁶ la signora Canin ha un figliuolo il quale è cameriero, e consiglier segreto di sua altezza e di più ha due figliuole una delle quali è maritata in signor Mechau maggiordomo de sua altezza e l'altra in signor conte Gavriani³⁷ cavallierizzo maggiore allora dell'istessa altezza e con tutti questi colligato è il signor Trauzen³⁸ per haver la sorella del signor Mechau.

Appoggiato a dunque in queste parentele l'Illieschazi cominciò di trattar l'accordo, e già da quel tempo dava speranza della corona all'altezza dell'arciduca.

Furono tre volte fatti li capitoli dell'accordo la prima volta, quanto alle cose di religione non fu fatto altro se non che la religione resti nelli medesimi termini nelli quali fu a tempo dell'imperator Ferdinando, e Massimiliano, et a questo capitolo dettero assenso ancor gli prelati e con gli altri ancor l'illustrissimo cardinal Strigoniensis.³⁹ Ma questo non piacque alli signori Ungari e però replicando volsero in ogni modo che la libertà della religione Lutherana Calvinista a Cattolica fosse concessuta et all'ultimo nelle ultime capitulationi espressamente fu concessuta della libertà [...] giungerne però che questo si faria senza pregiudizio della religion cattolica, ma questa clausola non piacque agli Ungari e però ad partem, sua altezza ha dato ad essi una assicurazione che

³² Az eseményekről lásd MAKKAI, 1974, 155–283; KÁROLYI, 1883.

³³ Bocskai István erdélyi fejedelem (1605–1606), a felkelő magyar rendek vezére.

³⁴ Giovanni Giacomo Belgioioso felső-magyarországi főkapitány (1603–1604). Tevékenységéhez legújabbban lásd KRUPPA, 2019, 85–118.

³⁵ Győr, Komárom (HU).

³⁶ A szövegben Canin néven szereplő Johann Euseb Khuen von Belasy titkos tanácsos, akinek az anyja Pálffy Magdolna volt, Illésházy István feleségének, Pálffy Katának a testvére. Lásd még CVH II/9, n. 145.

³⁷ Pálffy Magdolna egyik lányának, Annának a férje Lenard Mekkau volt, míg a másiknak, Erzsébetnek Ottavio Cavriani, Mátyás főherceg egyik bizalmasa és főlovászmestere (1610-től).

³⁸ Paul Sirt Freiherr und erster Graf zu Trautson (1550–1621) 1581-től titkos tanácsos, 1582 és 1594 között *Reichshofrathspräsident*, 1589-től udvari főmarsall. Rumpf mellett a másik császári kegyenc 1600-ig. Ekkor kegyvesztett lett, ezután Mátyás főherceg szolgálatába lépett.

³⁹ Forgách Ferenc 1605-ben nyitrai püspök és kancellár volt, bíborossá kreálására 1607-ben került sor. A vallásgyakorlatot szabályozó első artikulusához vö. MT 1526–1608, 960–961.

questa clausola non pregiudicherebbe in cosa nessuna a detta liberta. Et a questi capitoli non ha sotto scritto nessun prelato anzi si sono lamentati et hanno di ciò scritto ancora a sua santità pregando aiuto.⁴⁰

E veramente non solo questo capitolo della religione ma molti altri ci sono in quell'accordo alli quali in niun conto potevano consentire gli ecclesiastici, e fra l'altre cose, che bandiriano duoi vescovi senza niuna⁴¹ [...] [...]o che il foro ecclesiastico fosse [conseg]nato dalli secolari,⁴² e mille altre cose pregiudiciali alla chiesa con tutto cio quelli articoli furono confirmati da sua altezza. E perche gli Ungari non fidandosi dell'imperadore volevano che le provincie anco di Moravia Austria dassero sicurtà che gli detti capituli dovesser esser mantenuti. Le provincie ciò fecero ma d'incontro volsero che gli Ungari assicurassero loro di buona vicinanza e che ~~che~~ non gli farian gia nessun danno per l'avvenire. Havendo dunque gli Ungari mandati dal Bosckai con le scritture⁴³ loro assicurati le dette provincie desiderorono le medesime provincie che ancora quei Ungari li quali [sono] restati nella f[edel]ta di sua maestà confermassero la medesima tregua con esse et ciò fecero tutti i prelati, e signori cattolici. E di qui nacque p[ro]i che fu levata voce che anche li prelati, et in particolare il signor cardinale Forgas havesse confermato gli articoli di Vienna⁴⁴ conchiusi con il Bosckai essendo che nessuno de i signori prelati ha confermato altro che questo accordo con le provincie, e gli primi capitoli nelli quali non si concedera la liberta della religione ma solamente si lasciava (come ho detto) che la religione sia in quei termini non quali fu a tempo del imperator Ferdinando, e Masimiliano. Fatto questo accordo a Vienna,⁴⁵ e confermato da sua altezza in nome di sua maestà furono mandati le capitulationi al Bosckai accioche lui sottoscrivesse e mettesse il sigillo et in questo mentre l'Illieshazi insieme con gli altri ambasciatori del Bosckai diedero lettere nelle quali promettevano che esso Bosckai confermarebbe quei capituli. Ma che Bosckai mai confermo ne sottoscrisse a quei articoli anzi fece subito una dieta a Cassovia essendo gia egli ammalato da morire, nella quale non solamente non accettarono l'assolutione dalla ribellione data da sua maestà ma anche levati duoi, o salvo il vero tre di quei capitoli accordati in Vienna tutti gli altri havendo disfatto alterato, limitato, slargato, e quando questa dieta fu conchiusa era allora tanto amato il Bosckai che non pote sottoscrivere ne anche alla conclusioni dietali. E cosi pochi giorni dopoi mori Bosckai⁴⁶ senza havere mai confermato gli articoli di Vienna si come doveva confermare conforme alle promesse de quoi ambasciatori. Et

⁴⁰ Erről lásd CVH II/9, n. 37, 46, 51B. Az ügyből végül 1608-ban feljelentés lett a Szent Hivatalnál Mátyás ellen. Erről részletesen lásd TUSOR, 2000, 89–105.

⁴¹ Lásd a 14. jegyzetet.

⁴² Az egyházi igazságszolgáltatási fórumnak, a szentszéknek világi hatóság alá rendeléséről lásd MT 1526–1608, 964–965, illetve a 15. jegyzetet.

⁴³ Erről lásd CVH II/9, 70.

⁴⁴ Az 1606. június 23-án megkötött bécsi békéről van szó.

⁴⁵ Az 1606. február 9-én megkötött bécsi egyezségről van szó. Erről lásd MOE XI, 851–864; KRUPPA, 2022, 7–29.

⁴⁶ Bocskai 1606. december 29-én halt meg Kassán.

per haec pacta conventa ab una partium non confirmata secundum promissum inita fuerunt.

Morto Boszkai tutta l'Ungheria resto nell'obediencia dell'imperadore, la Transilvania ancora havendo eletto un principe Ungaro⁴⁷ il quale haveva grandissimi beni sotto l'imperadore per non perder q[uei] beni s'offeriva il nuovo principe di rinontiare la Transilvania a chi sua maestà commandava.

Stava in questo mentre con gran timore l'Illieschazi parte perche sapeva che le offese grandissime fatte all'imperadore potriano qualche giorno cagionare qualche male a lui parte perche senza giuditio nessuno havra fatto impiccare un gentilhuomo il quale fu avvocato fiscale quando sua maestà haveva fatto citare il detto Illieschazi, e questa crudelta fu fatto tanto barbaramente ch'il gentilhuomo essendo cattolico, e volendo confessare non gli fu concesso.⁴⁸ Dunque per assicurarsi cominciò a tornare questa matassa tessuta già li mesi pass[at]i.

Per dar dunque principio al passato disegno impedirono⁴⁹ che la dieta intimata da sua maestà l'anno passato non seguisse havendo trattenuto a Vienna le propositioni li [?] quali dovevano esser proposte nella dieta sin tanto che quando mandorno a Praga per rivedere, e mandar poi alla dieta, già era tempo di finir la dieta, e così gli stati havendo aspettato 7. settimane a Posonia per cominciar la dieta, e credendo che non si faceva nulla, con grandissimo disgusto partirono alla case loro accusando la tardezza dell'imperadore, e spargendo rumori odiosissimi contro la maestà sua.

Subito dopo l'Illieschazi (come dopoi ha confessato) occultamente tratto con gli Aiduchi che si sollevassero come fecero. Sua altezza sotto pretesto di voler acquietare essi Aiduchi volse fare una dieta in Posonia senza saputa dell'imperadore e per tirar dalla sua banda il cardinale Forgass le chiamò in fretta a Vienna, e gli propose che per acquietare gli Haiduchi voleva radunare gli signori Ungari li quali non erano troppo discosto. Il cardinal rispose che non pensava ciò esser contro la mente di sua maestà purché non si lasciasse sua altezza sforzare di concedere qualche cosa di più alli heretici et havendo per li consiglieri assicurata sua altezza il detto cardinale che non farebbe altro.

Ma perche scopriva non so che parve che fosse l'offitio del fedel ministro d'avvertire il padrone e però scrisse una lettera il signor cardinale a sua maestà dandoli parte di quello che passava, e serrando dentro la sua una lettera sottoscritta dall'arciduca nella quale chiamava alla dieta. Ma questa lettera fu levata dalla posta il medesimo giorno, e qui cominciò il disgusto dell'arciduca con il signor cardinale perche nella lettera

⁴⁷ Rákóczy Zsigmond először Bocskai erdélyi kormányzója (1606) volt, majd 1607. február 11. – 1608. március 5. között erdélyi fejedelem.

⁴⁸ Kaszaházi Joó János királyi titkár (1579), királyi tanácsos (1586), királyi személynök (1587–1603). Joó szerepéről lásd KÁROLYI, 1883, passim.

⁴⁹ Nem teljesen világos, hogy a szöveg írója pontosan kire gondol, az előző mondat alanya ugyanis egyes számban Illésházy, míg itt többes szám szerepel. A források alapján azonban Illésházy segítőiként elsősorban az említett rokonságra, valamint Mátyás főherceg bécsi udvarának prominenseire, Kleslre, Trautsonra, Krenbergre kell gondolnunk. KRUPPA, 2022, 15.

mostrava il signor cardinale grand' affetto, e devotione verso sua maestà, e pero hanno procurato poiche non sappia cosa nessuna il detto cardinale di quello che passava.⁵⁰

Venuto che fu a Posonio sua altezza il signor cardinale voleva rincontrar sua altezza però dal maggiordomo di sua altezza domandò per lettera se sua altezza si degnava di dargli luogo che conveniva al cardinale perche se bene si riconosceva servitore di sua altezza con tutto ciò era in obbligo di mantenere il grado dovuto a quella dignità. Questa domanda anco fu pigliata con gran disgusto e fu mandato a dire che restasse in casa.

Il giorno seguente andò il signor cardinale all' audienza con un corteggio di baroni principali, et infinita nobilta, ma da sua altezza fu ricevuta come solea prima senza andargli incontra ne anche un passo avanti(?) lo fece aspettar in anticamera. Il giorno dopoi per Illieshazi fu dichiarato che non voleva per luogotenente il signor cardinale ne anco andare al suo palazzo conforme all' usanza, come in palazzo di luogotenente ma ben andarian come al primato d' Ungheria. Il signor cardinal rispose che questo carico gli era dato da sua maestà e non esser in poter suo di lasciar spogliare con disprezzo del padrone. E così si ridurrorno gli stati prima in un hosteria publica poi in casa del proposto di Posonia.

Mando poi fuori sua altezza le propositioni dove domandava come potrian oviare alli Aiduchi e per tante sue fatiche che rimunerazione vorian dare.

Di questi ponti fu trattato parecchi giorni et alcuni messero in compagnia ex compositione di prometter la successione ma dopo molte dispute non volsero ne anche la successione prometter e dopo molte preghiere de stati, e dell' archiduca si lasciò piegare il signor cardinale ch' andasse anch' egli alli stati per dirla sua sentenza. Andò e con bellissima oratione fece tanto che tutto consentirno di non pigliar nessun partito di resistere alli Haiduchi senza saputa dell' imperadore, e però nel medesimo tempo furono eletti ambasciatori a sua maestà.

In questo mentre accorgendosi il signor cardinale, dal negotio subito con grandissima secretezza espedì un suo segretario a Praga, et ne dette parte del tutto all' imperatore avvisandolo che lo cacciavano d' Ungheria e d' altri regni se adesso per adesso per tempo non si provvedeva.

Dopo il signor cardinale soprapreso da dolori di reni non andò alla dieta non si concluse altro in essa se non che si fecero una lega con l' Austria e Moravia, e con sua altezza si defendere sino alla morte gli capitoli formati in Vienna alla qual lega non volse in niun conto sottoscrivere il signor cardinale se bene fu forzato con minaccie, e fu anche disputato pubblicamente se doveva esser cacciato d' Ungheria. [Ma] [...] e parlo nulla di questo, ne dell' elettione di sua altezza, ne di levarsi dall' imperio di sua maestà cesarea. Et credo che nessun altro habbi saputo d' Ungheria il disegno se non l' Illieschazi e quelli li quali furno in Bohemia con sua altezza tutto cio che hanno fatto in adoprar

⁵⁰ Forgách levele nem maradt ránk. Mátyás december 23-ra hívta össze a rendeket, amelyről utólag értesítette a császárt, aki ezt betiltotta és március 11-re hirdette ki a gyűlést. ZSILINSZKY, 1881, 328; Mátyás levelét lásd MHHD III, 254–247.

che sua maestà risegn' il regno senza commission del regno, et di sua propria testa li hanno fatto.

Al tardi poi quando finito era la festa mando sua maestà una lettera al signor cardinal come suo luogotenente nella qualegli commandava che facesse chiamar gli baroni e signori principali et alla [?] aprisse la lettera di sua maestà scritta agli stati, e dopo haver letta mandasse la [...] e tutto il regno: il che tutto esegui il signor cardinal come fedel servitor dell'imperatore. Et in quella era scritto che sotto pena notai per po[enam] in[fid]elitat[is] lasciassero tutta quella lega fatta a Posonio.⁵¹

Riferito che fu dall'archiduca questo fatto dal cardinale subito sua altezza scrisse una lettera a tutti li contadi⁵² che di qua innanzi non riconoscessero il signor cardinale per luogotenente non ricevessero lettera alcuna di lui come d'un publico turbatore della pace dalla qual littera risentitosi il signor cardinale venne a Vienna, et si lamento con sua altezza ma con pochissimo frutto.

Partito di poi sua altezza in Bohemia la Transilvania fu data al Gabriel Batkor⁵³ fatto Calvinista per haver dato in contracambio alcuni castelli in Ungaria a quello il quale doppo la morte di Boschay era fatto principe colendissimo è monsignor illustrissimo quanto m'è occorso del negotio passato.

Quanto poi tocca gli gravissimi pericoli della religione in Ungaria, e le maniere con le quali sua altezza possa in parte giovarle intenderà piu distesamente dalla relatione fatta da prelati d'Ungaria. E di tutto cio si vede che tre cose fanno difficoltà, e ci pongano in gran paura che le cose andaranno male. Prima perche tutti li progressi di sua altezza quanto alla corona d'Ungaria sono fatti per via di heretici alli quali sua altezza resta molto obligato. Seconda perche gli consiglieri piu stretti di sua altezza sono stretti parenti d'Illeschazi, e sperano da lui essendo lui richissimo senza nissuno herede. E sappiamo che giù ogni cosa se governa per li conti questi. 3ª perche sanno gli Ungari che le forze dell'arciduca sono deboli e però non temono piu che tanto.

Ne mi pare che non con belle parole e preghiere se possa far gran cosa con costoro, ma si fusse possibile bisognarebbe metter paura alli consiglieri e che al padrone. Rappresentandoli che se ricordino che sono appresso il Turco e che non se ponno cosi sicuramente appoggiare agli Ungheri.

E però avvertischino di portarsi in tal maniere che in tempo di bisogno habbia la Sede Apostolica ragione d'aiutar loro e assicurino che non saranno aiutati se loro trascurano gli negotii di Dio. Di più avvertiscono che sua altezza ha molte altre pretensioni intorno all'imperio, e sappia che gli pregiudicheranno li negotii mal guidati.

Se queste cose entrassero bene alli consiglieri non dubitan che si farebbe qualche cosa di piu. Mi parebbe molto espediente se il serenissimo Ferdinando di Gratz⁵⁴ per honorar l'incoronatione di sua altezza si trovasse alla dieta Ungara. E ci entra anco l'interesse d'esso serenissimo Ferdinando per li confini di Croatia li quali se ben sono

⁵¹ CVH II/9, n. 75B.

⁵² CVH II/9, n. 80.

⁵³ Báthory Gábor erdélyi fejedelem (1608–1613).

⁵⁴ Habsburg Ferdinánd főherceg, a későbbi II. Ferdinánd magyar király (1619–1637).

sotto la corona d'Ungaria con tutto cio sono stati sempre pagati da sua altezza et adesso gli le vogliono torre.

Ultimamente sarebbe molto conveniente se nel licentiarsi da sua altezza Vostra Signoria Illustrissima dicessi chiaramente a sua altezza che al signor cardinal di Strigonia dia quel competente honore e luogo che conviene, e questo medesimo incaricare alli consiglieri.

Rövidítések és irodalomjegyzék

AAV

Archivio Apostolico Vaticano
Fondo Borghese

*

CVH
II/9

Forgách Ferenc okmánytár. Levelek és iratok (1586–1615),
kiad. KRUPPA Tamás, Budapest–Roma, 2022. (Collec-
tanea Vaticana Hungariae, II/9.)

KÁROLYI
1930

KÁROLYI ÁRPÁD: *A huszonkettedik artikulusz (Az 1604: XXII. törvénycikk); Az ellenreformáció kezdetei és Thurzó György nádorrá választása,* In: *Uő: Néhány történelmi tanulmány,* Budapest, 1930, 154–226, 280–393.

KRUPPA
2018

KRUPPA Tamás: *Az 1606. és 1608. évi artikuluszok és a kegy-
úri jog: két példa a szabad vallásgyakorlat érvényesítési kísér-
letére az 1610-es években,* In: *Egyháztörténeti Szemle,* 19.
(2018) 1. sz. 53–63.

KRUPPA
2019

KRUPPA Tamás: *Giovanni Giacomo Belgioioso tábornok je-
lentései és a prágai nunciatura iratai a Bocskai-felkelésről:
Adalékok a Bocskai-felkelés előtörténetéhez,* In: *Politikai
nyelvek a 17. század első felének Magyarországon,* szerk.
KÁRMÁN Gábor – ZÁSZKALICZKY Márton, Budapest,
2019, 85–118.

KRUPPA
2022

KRUPPA Tamás: *Küzdelem a bécsi béke egyházügyi rendel-
kezései körül,* In: *Egyháztörténeti Szemle,* 23. (2022) 1. sz.
7–29.

- MAKKAI
1974
MAKKAI László: *A Habsburgok és a magyar rendiség a Bocskai-felkelés előestéjén*, In: *Történelmi Szemle*, 17. (1974) 1. sz. 155–183.
- MHHD
III
Magyar történelmi Okmánytár, a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból, III. 1553–1608, kiad. HATVANI Mihály, Pest, 1859. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria, 3.)
- MOE
XI
Magyar Országgyűlési Emlékek, XI. 1605–1606, szerk. KÁROLYI Árpád, Budapest, 1899.
- MT
1000–1526
Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvénycikkek, ford. KOLOSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen, jegyz. MÁRKUS Dezső, Budapest, 1899.
- MT
1526–1608
Magyar Törvénytár. 1526–1608. évi törvénycikkek, ford. KOLOSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen, jegyz. MÁRKUS Dezső, Budapest, 1899.
- NAGY
1961
NAGY László: *A Bocskai-szabadságharc katonai története*, Budapest, 1961.
- PAPP
2014
PAPP Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez*, Budapest, 2014.
- TUSOR
2000
TUSOR PÉTER: *Az 1608. évi magyar törvények a római inkvizíció előtt: II. Mátyás kiközösítése*, In: *Aetas*, 15. (2000) 4. sz. 89–105.
- ZSILINSZKY
1881
ZSILINSZKY MIHÁLY: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai, I. 1526–1608*, Budapest, 1881.